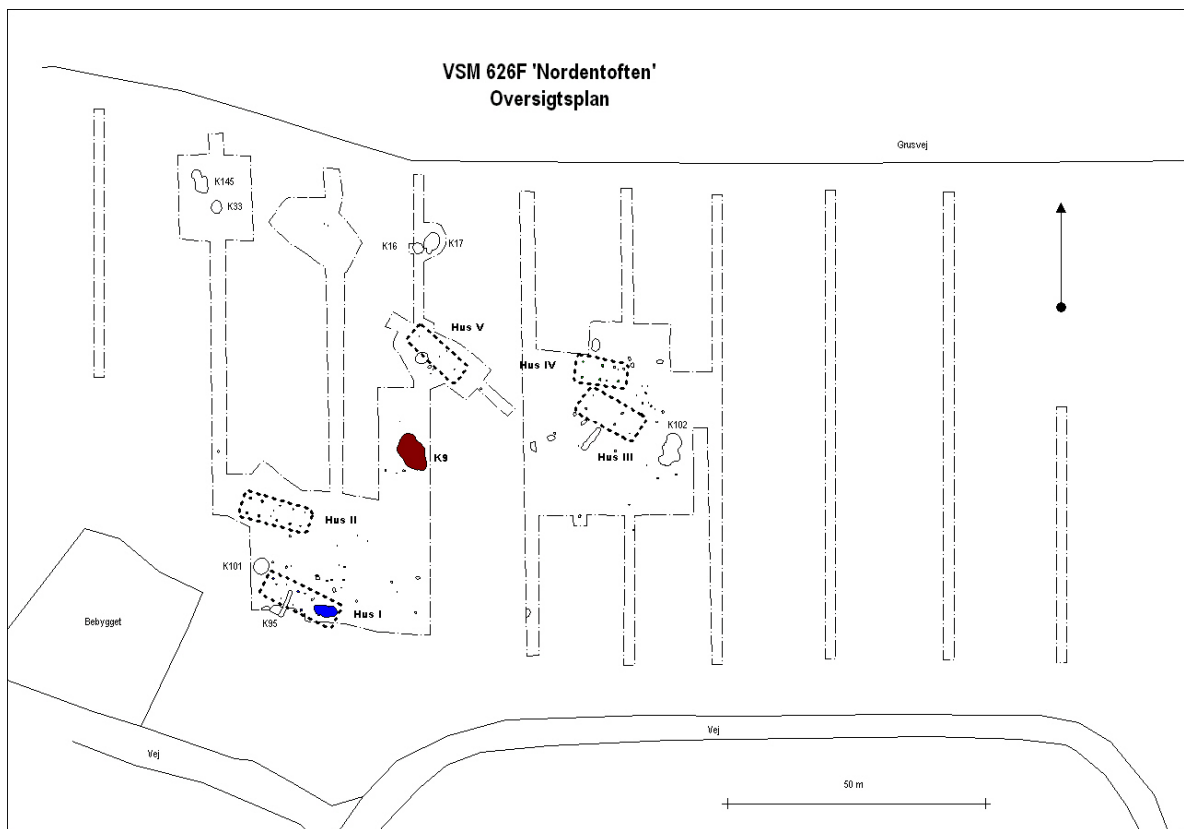


# Nordentoften, Skals

- en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder

Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen



Viborg Stiftsmuseum

Bygherrerapport nr. 2

Bygherre: Møldrup Kommune

## Indledning.

Nordentoften er beliggende i den nordvestlige del af Skals (Figur 1). Herfra er der kun ca. 1 km til Hjarbæk Fjord mod vest. Mod nord danner Simested Å et naturligt skel og det samme gør Skals Å mod syd.



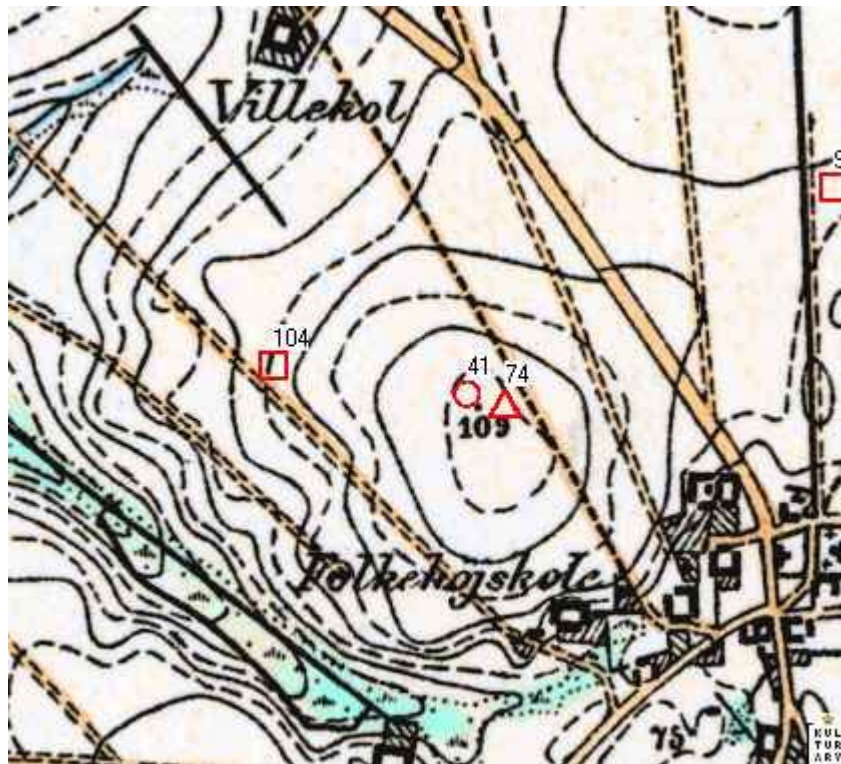
Figur 1. Placeringen af udgravningen på Nordentofte ved Skals i 2003.

Ved Skals er der i tidens løb gjort adskillige arkæologiske fund. Bakkedraget Nordentofte er da heller ingen undtagelse. Her var der tidligere et ubebygget område på en ret stor, rimeligt flad bakke (Figur 2). I 1887 registrerede Nationalmuseet en tilsyneladende ubeskadiget gravhøj *Svenske Høj* på bakken (nr. 41 på Figur 2). Allerede i 1892 var højen dog blevet fjernet fra stedet. Desværre vides det ikke, om der blev gjort fund i højen, da den blev jævnet. Det kom i hvert fald ikke Nationalmuseet for øre.

I 1967 blev der foretaget en mindre udgravning (nr. 74 på Figur 2) 50-100m sydøst for resterne af *"Svenske Høj"*. Her fandt man bl.a. dele af en stenkreds med en diameter på ca. 18-20m. Man fandt dog ikke ud af hvilken betydning stenkredsen har haft eller hvor gammel den var, om end man formodede, at den var fra bronzealderen eller jernalderen. Ved udgravningen fandtes også nogle gruber med lerkarskår fra sen yngre bronzealder eller tidlig jernalder.

Da Skals midt i 1980'erne så småt skulle udvides mod nordvest, kom de sidste rester af *"Svenske Høj"* i farezonen. Viborg Stiftsmuseum fik derfor mulighed for at finde ud af om der var mere tilbage af gravhøjen. Området med resterne af *"Svenske Høj"* blev derfor udgravet. Udgravningen af gravhøjen var lidt af en skuffelse. Nok kunne man konstatere, at der var ringe rester af selve højen og nogle randsten tilbage. Men grave var der ikke længere spor efter. Nogle nedgravninger nær højens midte viste dog tydeligt, at der havde været gravrøvere på spil, måske da højen blev fjernet sidst i 1800-tallet. Alligevel gav udgravningen et andet noget overraskende resultat. Under gravhøjen fandtes nemlig spor efter en hustomt - et såkaldt toskibet langhus. Midt i 1980'erne var der kun fundet ganske få af den slags huse i hele Danmark. Fundet kunne derfor have fortjent større interesse, men som med så mange andre arkæologiske udgravninger nåede resultaterne umiddelbart ikke meget længere end til museets

magasiner. Det skyldes måske, at der dengang var usikkerhed om tolkningen, men i dag er der ikke længere tvivl, det var sporene efter et langhus fra den sidste del af yngre stenalder eller den tidligste del af bronzealderen, der blev fundet under højen.



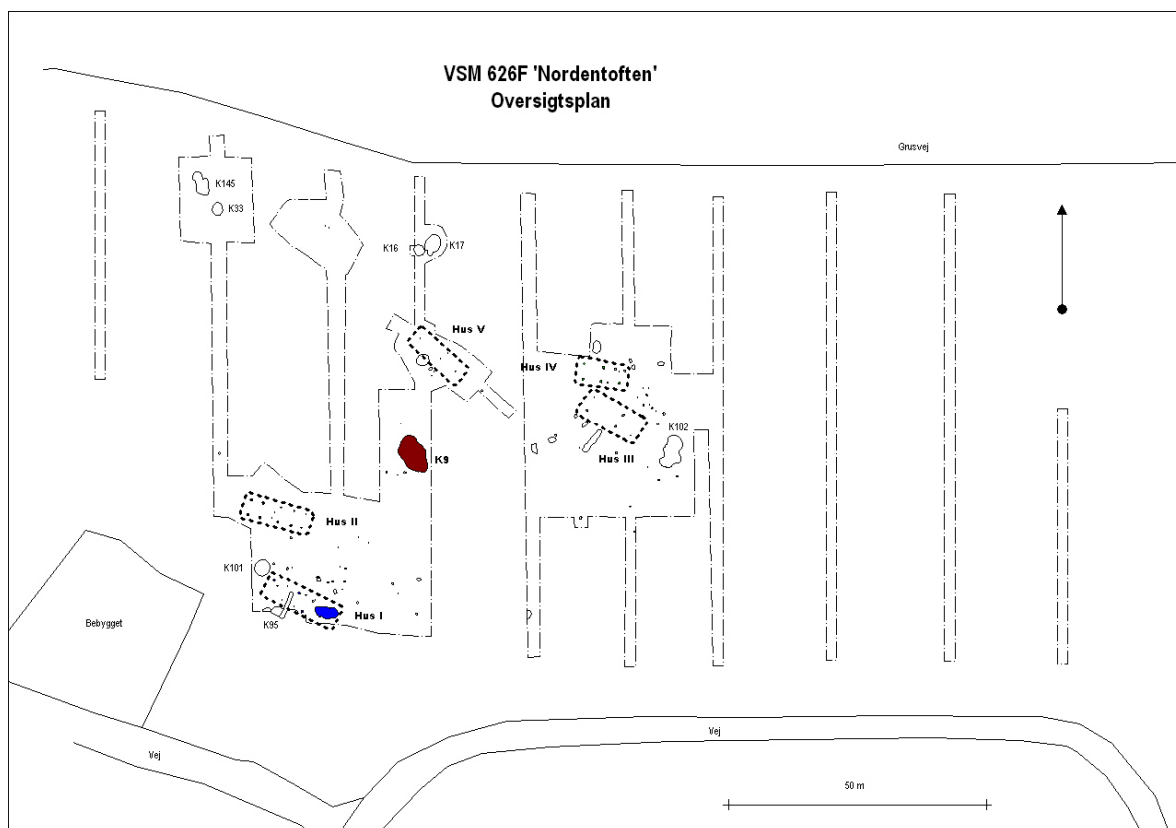
Figur 2. Arkæologiske lokaliteter på bakkedraget 'Nordentofte' lige NV for landsbyen Skals.

I 1996 fortsatte byggeriet på Nordentofte, og museet fik derfor mulighed for at kigge nærmere på et større område vest for gravhøjen. Der blev udlagt et stort antal såkaldte søgegrøfter, og adskillige steder dukkede stolpehuller og andre anlægsspor frem i undergrunden. Et par steder afdækkede man lidt større områder, og her fandtes dårligt bevarede rester af et par hustomter fra den tidligste jernalder. Man vurderede dengang, at bevaringstilstanden var for ringe til at foretage yderligere undersøgelser, hvorfor området blev frigivet til anlægsarbejde. I dag ville man givetvis have vurderet sagen anderledes, men som sædvanligt er det let at være bagklog.

Da den sidste, nordlige etape af lokalplanområdet på Nordentofte skulle byggemodnes i 2003 blev det besluttet, at der også her skulle foretages en arkæologisk prøvegravning, før anlægsarbejdet kunne gå i gang. Ved denne forundersøgelse blev der som i 1996 fundet stolpehuller og gruber, heraf nogle med en del lerkarskår. Der var med andre ord stadig muligheder for at få oplysninger om aktiviteterne i oldtiden på bakkedraget. Derfor blev det indstillet, at såfremt man fastholdt anlægsarbejdet i området, så skulle i hvert fald de væsentligste af de bevarede fortidsminder udgraves, før de blev ødelagt.

## Resultaterne fra undersøgelserne i 2003 af bopladsen på Nordentofte.

Ved udgravningerne blev fundet spor efter mindst 5 langhuse, nogle jordovne, flere affaldsfulde råstofgruber samt flere stolpehuller og andre fyldskifter, der ikke uden videre kunne tolkes.



Figur 3. Oversigtsplan af de undersøgte områder i 2003.

I det følgende vil de væsentligste fund blive omtalt med de ældste først og de yngste til sidst.

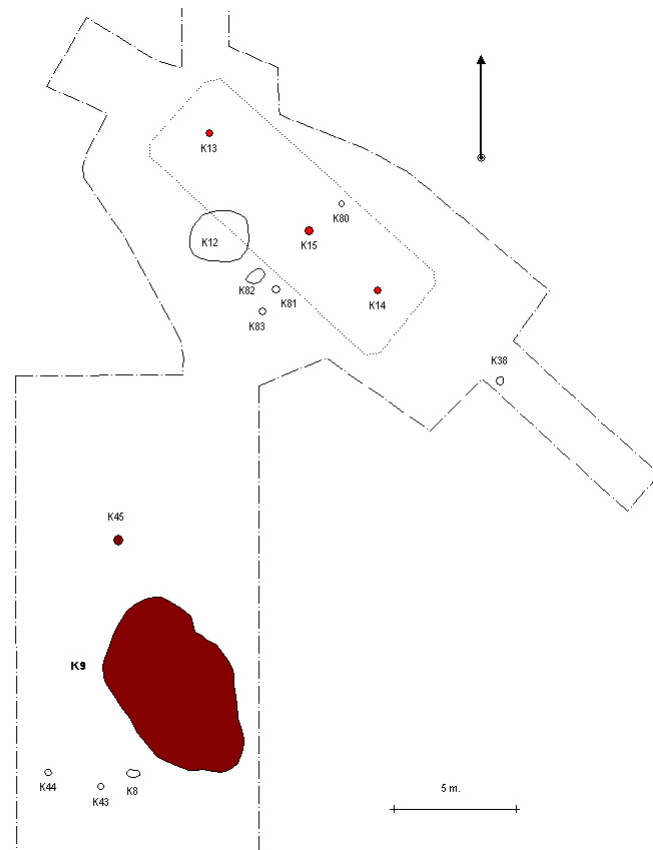
### Fund fra dolktiden.

De ældste fund stammer tilsyneladende fra den tidligste del af den periode vi ofte kalder dolktiden. Allerede ved prøvegravningen fandtes en pilespids af flint (se figur 5 øverst), som ud fra typen kan henføres til denne tid. Dette fund blev dog gjort i toppen af en råstofgrube, som ud fra andre fund dog må være anlagt og brugt sent i bronzealderen eller tidligt i ældre jernalder.

Ved selve udgravningen blev der gjort flere fund, som med større eller mindre sikkerhed også er fra denne tid. Det gælder ikke mindst nogle lerkarskår, som blev fundet i den rimeligt store forsænkning K9, der fandtes omtrent midt i området (se figur 3).

Forsænkninger af lignende form og størrelse forekommer hyppigt i datidens huse, men vi er noget usikre på, om K9 faktisk har ligget inde i et hus. Dels blev der kun fundet et enkelt muligt stolpehul, der kunne antyde noget sådant, dels er der også i K9 fundet mange skår, som helt sikkert er fra overgangen mellem bronzealder og jernalder, og dermed er fra en langt senere tid end tidlig dolktid. Der er gjort andre fund, der formodentlig også er fra dolktiden. Det gælder bl.a. 3 flintskrabere (se figur 5 i midten), der blev fundet sammen i bunden af grube K33 i den nordvestligste del af området.





*Figur 4. Plan af forsænkning K9 og hus V.*

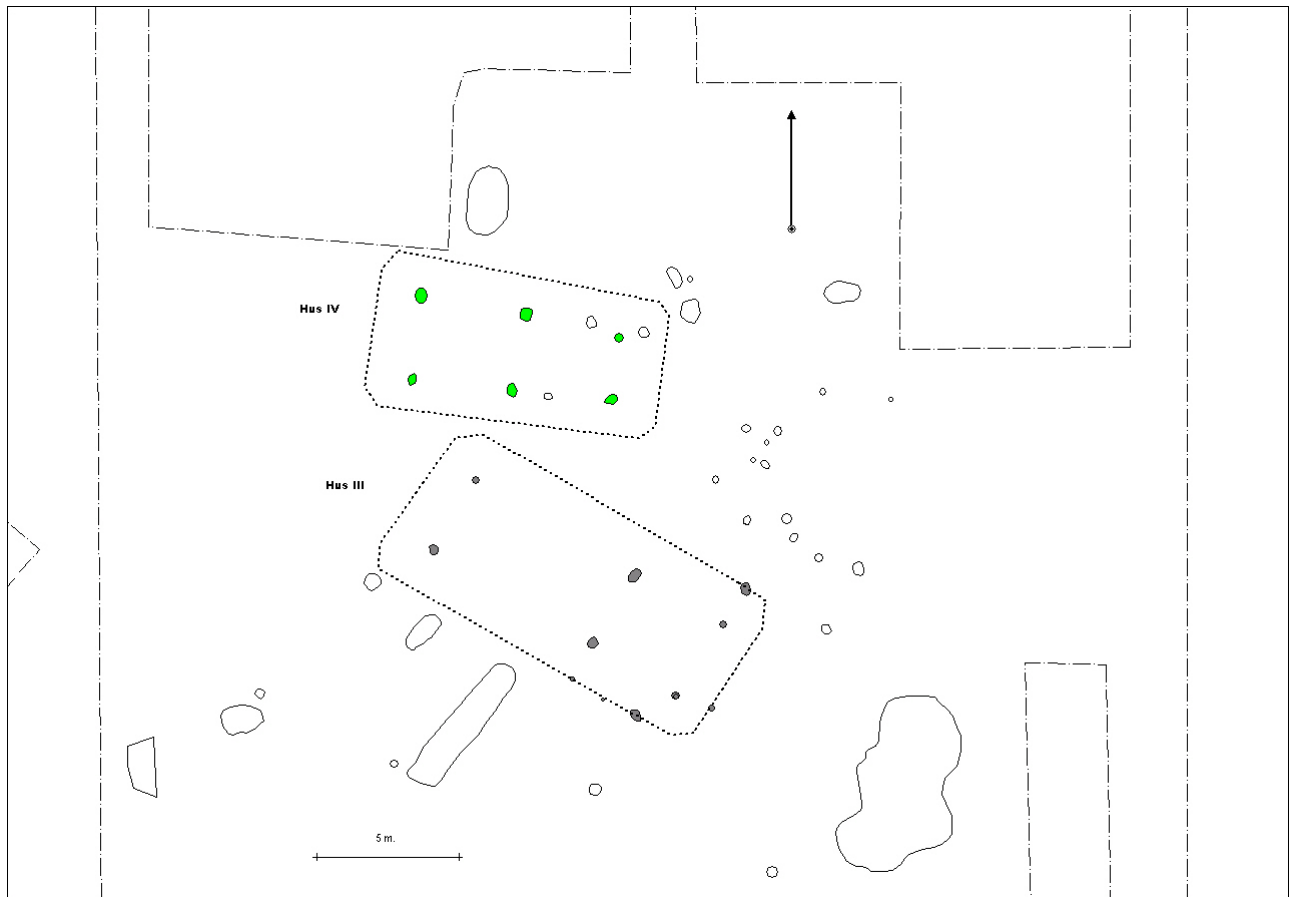


*Figur 5. Fund fra dolktiden.*

Der blev også fundet spor efter et muligt toskibet langhus (hus V), der også kan være fra denne tid, men som dog også kan være lidt yngre. Bare 3 formodede tagstolpehuller på række er tolket som de dårligt bevarede spor efter et sådant hus. Det er ikke usædvanligt, at der kun er bevaret spor efter tagstolpehuller til huse fra denne tid. En nærmere datering er ikke mulig, da der ikke blev gjort fund i stolpehullerne.

### Huse fra midten af bronzealderen?

I den østlige del af det undersøgte område blev fundet spor efter de to ret ens treskibede langhuse III og IV.



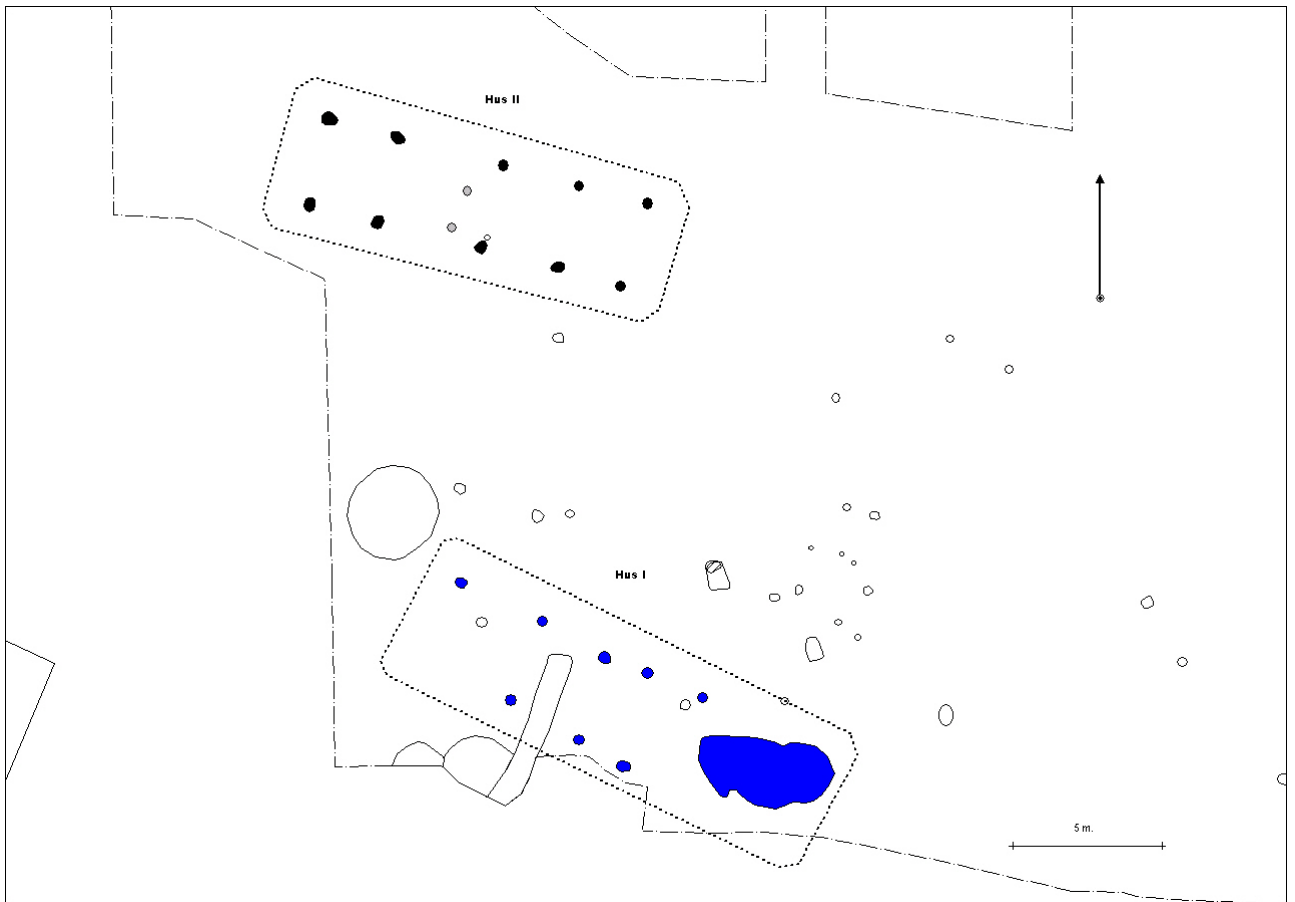
Figur 6. Plan af langhusene III og IV.

Begge huse har haft 3 sæt tagstolper. I hus IV står sætterne med nogenlunde samme afstand, men i hus III er der meget større afstand mellem de to vestligste sæt end mellem de to østligste sæt. Afstand mellem de to vestligste sæt er på over 6m og så usædvanlig stor, at det blev overvejet om det nu også kunne passe. Stolperne synes dog at have stået så regelmæssigt, at det er mest rimeligt at tolke dem som spor efter tagstolperne til et langhus. I hus III's østdel er der sandsynligvis spor efter vægkonstruktionen.

Huse af denne type er ret almindelige i Nordvestjylland. Det ses ofte i disse huse, at vestdelen er betydeligt større end østdelen, sådan som det klart har været tilfældet med hus III. De fleste langhuse med 3 sæt tagstolper skal formodentlig dateres til den seneste del af ældre bronzealder eller måske snarere den tidligste del af yngre bronzealder. Det er typisk, at der næsten aldrig gøres daterende fund i disse huse og sådan var det da også i husene fra Nordentofte.

### Huse fra yngre bronzealder og/eller tidlig jernalder.

I den sydvestlige del af det undersøgte område blev fundet spor efter de to langhuse I og II.



Figur 7. Plan af langhusene I og II.

Begge huse har været treskibede, men alligevel er de noget forskellige. Hus II ser således meget mere regelmæssigt ud end hus I og selv om det til dels kan skyldes forskelle i bevarings-tilstand, så skyldes det snarere forskelle i konstruktionen.

Hus II har haft 5 sæt tagstolpehuller. Den relativt store afstand mellem 2. og 3. sæt kan bemærkes. To mindre stolpehuller inde i huset kan måske tolkes som spor efter en dør, og i så fald har huset været opdelt i en vest- og en østdel. Det er fristende at tro, at der kan have været en beboelse i vestdelen og en stald i østdelen, men det kan ikke afgøres ud fra udgravningens resultater. Desværre blev der ikke gjort fund i husets stolpehuller. Der er derfor nogen tvivl om dateringen. Det foreslås, at hus II er fra yngre bronzealder, men det er ikke helt sikkert.

Hus I har formodentlig haft flere end 5 sæt tagstolper. Sporene efter disse stolper var dog dårligt bevarede. Det kan forklare, hvorfor der ikke er fundet spor efter tagstolpehuller i den østligste del af huset. Her er der til gengæld fundet en forsænkning, der er tolket som mulige spor efter en grebning. Sådanne grebninger forekommer i få huse fra yngre bronzealder og i mange huse fra den tidligste jernalder. Skår fundet i grebningen tyder på, at den kan dateres til overgangen mellem bronzealder og ældre jernalder. Er tolkningen korrekt, så er huset fra denne tid.

### **Andre anlæg.**

På næsten alle bopladser fra bronzealderen findes der såkaldte 'koge-gruber', der også kaldes jordovne. De har typisk et sort lag aske med trækul i bunden og derover en del ildsprængte sten. Som navnet 'koge-gruber' antyder, antages det, at de har været brugt til madlavning. Der blev fundet 5 af disse jordovne ved udgravningen, men da der som sædvanligt ikke blev gjort fund i dem, er det ikke til at vide, om de har været brugt samtidigt med nogle af de udgravede huse.

Spredt i området fandtes endvidere en del relativt store og dybe formodede råstofgruber. Her har man formodentlig hentet undergrundsmateriale til brug i husene. Derved er der fremkommet nogle rimeligt store huller, som så er blevet fyldt med affald - det er arkæologiens held. Affaldet har nemlig ofte indeholdt dele af knuste lerkar, og de er som regel stadig bevaret i modsætning til knogler og andet organisk materiale, der ofte er rådnet væk. På denne del af Nordentofte fandtes mindst 8 af disse gruber, men op til 10 andre, mindre gruber kan faktisk også være råstofgruber. Fundmaterialet er typisk fra den seneste del af bronzealderen og ikke mindst den tidligste del af jernalderen. Sådan var det også her.

Der blev fundet andre anlægsspor, heraf nogle mere eller mindre sikre stolpehuller. Der kan sagtens have ligget flere huse i området, som vi enten ikke fik lokaliseret i søgegrøfterne, eller som var så dårligt bevarede, at vi ikke kunne udskille dem i de undersøgte områder.

### **Samlet tolkning af fundene fra Nordentofte**

Udgravningerne i 2003 har vist, at selv om der kun blev fundet spredtliggende stolpehuller og andre anlægsspor ved prøvegravningen, så var der i området flere hustomter. Ser man på hustomternes beliggenhed i den i 2003 udgravede del af Nordentofte, kunne det tyde på, at vi her har fundet de nordligst beliggende huse på bakketoppen. I hvert fald var der ikke i de nordligste dele af søgegrøfterne sikre spor efter hustomter.

Vi må dog i dag erkende, at vi aldrig får et samlet billede af bopladsen på Nordentofte. En af vores lokale gæster på udgravningen kunne fortælle, at der ved byggeriet af et hus lige syd-vest for hus I kunne ses mange stolpehuller, bl.a. i rækker, da muldjorden blev afrømmet. Desværre fik museet ikke oplysninger om dette. Syd og sydøst for det undersøgte område blev der som tidligere nævnt udlagt mange søgegrøfter i 1996. Der blev tilsyneladende her fundet lige så mange anlægsspor i søgegrøfterne, som det var tilfældet i den centrale del af området fra 2003. Det må derfor antages, at der har ligget adskillige hustomter i området lige syd for det nu undersøgte areal. Hvor mange er det selvsagt umuligt at sige, men da anlægssporene på arealet syd for var spredt ud over et betydeligt større areal, end det vi undersøgte i 2003, så har der formodentlig været tale om mere end 10 og måske betydeligt flere huse. Dette område er i dag bebygget, hvilket gør det umuligt at få et samlet overblik over hele bebyggelsen i området.

I dag ved vi, at der i dolktiden og måske i den tidligste del af ældre bronzealder har været bosættelse i området. Det viser flere fund fra udgravningen i 2003 ligesom huset, der i 1986 blev fundet under *Svenske Høj* formodentlig er fra denne tid. Det er muligt, at *Svenske Høj* også er anlagt i dolktiden. Den er i så fald måske anlagt ganske kort tid efter at huset under højen blev fjernet. Men gravhøje fra dolktiden er ikke ret almindelige, og det er mindst lige så sandsynligt, at højen er opført i midten eller senere i ældre bronzealder. Det får vi givetvis aldrig afklaret, ligesom det formodentlig heller ikke kan afgøres, om den stenkreds Nationalmuseet fandt tæt ved *Svenske Høj* er spor efter endnu en gravhøj fra samme tid.

Vi har ikke fundet hustomter, der med rimelig sikkerhed kan dateres til ældre bronzealder. Det er derfor meget usikkert, om der har været bebyggelse og/eller andre aktiviteter i ældre bronzealder på Nordentofte. Det ville dog ikke være overraskende, hvis det har været tilfældet. Det synes derimod rimeligt sikkert, at der har været bebyggelse på Nordentofte i hvert fald i begyndelsen af yngre bronzealder (husene III og IV). Hus II kan være lidt yngre, men det er desværre usikkert dateret. I slutningen af yngre bronzealder eller begyndelsen af ældre jernalder viser hus I, at der igen har været bebyggelse i området. At der også har været bebyg-



gelse tidligt i ældre jernalder viser de mange råstofgruber med bopladsaffald og formodentlig også de to formodede hustomter, der blev udgravet i 1996.

Er det korrekt, at der på Nordentoften har været adskillige hustomter på de dele af bakken som desværre ikke er udgravet, så kan de meget vel være fra de perioder, hvorfra vi ikke har sikre fund. Det er derfor muligt, men ikke sikkert, at Nordentoften har været beboet lige fra dolktiden til tidligt i ældre jernalder. Det er et tidsrum på over 1500 år. Hvis langhuse har haft en 'levetid' på ca. 30-35 år, ja så skulle der på Nordentoften måske være bygget ca. 50 langhuse, hvis der har været én gård med ét langhus i hele tidsrummet. Det kan synes at være mange set ud fra de 8 udgravede huse. Bakkens størrelse taget i betragtning er det ikke umuligt, at det har været tilfældet.

Hvad har gjort det til et godt sted at bo på Nordentoften? Det er nærliggende at pege på placeringen tæt ved Limfjorden og tæt ved ådalene både mod nord og mod syd. Både mod syd, vest og nord har man haft let adgang til gode enge og godt græs, der ikke mindst kan være brugt til foder til kreaturerne i de lange vintermåneder. På selve højdedraget har der ligget mere tørre arealer, der kan have været brugt som overdrev om sommeren. Små dyrkede marker har man formodentlig haft i umiddelbar nærhed af bopladsen. Fra mange andre bopladser ved vi, at en placering med adgang til både fugtige områder og mere tørre områder ofte har været foretrukket. Det er Nordentoften endnu et tydeligt eksempel på.

Samtidig er det dog vigtigt at påpege, at der ikke er gjort fund på Nordentoften, der på nogen måde antyder, at der her på noget tidspunkt har ligget en boplads, der var 'rigere' end mange andre samtidige bopladser. Vi har således hverken fundet relativt store hustomter, rige gravfund eller andre specielle fund, der tyder på relativ høj status.

### Nordentoften i lokalt perspektiv

Vi kan altså ikke få et totalt billede af bosættelsen på Nordentoften, men alligevel er fundene vigtige for forståelsen af forholdene i dele af oldtiden i det område, vi her vil kalde 'Skals-højdedraget'. Dette højdedrag omfatter området mellem Simested Ådalen mod nord og Skals Ådalen mod syd fra Limfjorden i vest til nord for Skringstrup mod nordøst (Figur 8).



Figur 8. Bopladser og andre fund fra oldtiden på 'Skals-højdedraget'. Bopladser fra bronzealder markeret med grøn firkant og formodede landsbyer fra ældre jernalder med blå firkant.

I dette område er der gjort mange fund fra de fleste perioder i oldtiden. Fundstederne for en betydelig del af disse fund fremgår af Figur 8, men på Viborg Stiftsmuseum findes yderligere en række fund, vi med rimelig sikkerhed kan henføre til området. For de fleste af disse fund er det dog svært at bestemme det helt præcise fundsted. Desuden ved vi, at der på flere gårde og hos andre ligger en del fund, som i mange tilfælde også kan give vigtige oplysninger om forholdene i oldtiden.

Der er i dette område gjort usædvanligt mange og fine fund fra den del af yngre stenalder vi kalder enkeltgravskulturen. Men der er også adskillige fine fund fra den sidste del af stenalderen - fra dolktiden. Her følger bopladsen på Nordentofte sig ind som den første sikre boplads med hustomter. Vi skal dog lokalisere betydeligt flere bopladser, før vi kan begynde at sige noget om bebyggelsens tæthed på Skals-højdedraget i dolktiden.

Hvad angår bronzealderen - og her ikke mindst yngre bronzealder - kender vi nu adskillige mere eller mindre sikkert daterede bopladser (Figur 8). Her begynder der at tegne sig et langt mere klart billede.

Der er således fundet sikre hustomter fra yngre bronzealder både lige øst for og i udkanten af Skringstrup. Dertil kommer en række lokaliteter, hvor der nok er fundet stolpehuller og andre anlægsspor, men hvor undersøgelserne har været så begrænsede, at der ikke er afdækket hele hustomter. Der er også gjort en række gravfund fra både ældre og yngre bronzealder. Samlet viser alle disse fund, at der givetvis har været tæt bebyggelse på Skals-højdedraget i både ældre og yngre bronzealder. Dertil kommer fund af flere store bopladser fra ældre jernalder. Lige øst for Skals har der formodentlig ligget en landsby i midten af førromersk jernalder. Det har også været tilfældet lidt nordvest for Skringstrup. Ved Skringstrup er denne landsby tilsyneladende blevet liggende på næsten samme sted langt hen i romersk jernalder, mens landsbyen ved Skals tilsyneladende er flyttet lidt mod øst til Ejstrup.

En nærmere analyse af alle fundene fra bronzealder og ældre jernalder synes allerede nu at kunne give et ret godt billede af den samlede bebyggelse i et mere end 1500 år langt tidsrum. Det er endnu kun få steder i Danmark, at dette er muligt. Det er i dette perspektiv, at resultaterne fra udgravningerne ved Nordentofte skal ses.

Tak til amatørarkæologerne for deres hjælp med udgravningen.

Tak til Møldrup Kommune for det gode samarbejde i forbindelse med udgravningen.

### **Relevant litteratur**

Jørgen Jensen: Danmarks Oldtid – Bronzealder 2000-500

Bertelsen m.fl.: Bronzealderens bopladser i Viborg Amt

**Diverse oplysninger:**

Viborg Stiftsmuseums j. nr.:	VSM 626F
Lokalitet:	Nordentofte
Sogn, herred og amt:	Skals, Rinds, Viborg
Dansk Kulturhistorisk Centralregister:	130911-104
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2003-2122-0256
Bygherre:	Mølstrup Kommune
Areal:	Dele af ca. 2,2ha.
Rendegravemaskine fra:	Entreprenør Birger Larsen, Viborg
Deltagere i udgravningen:	Arbejdsmand Mogens K. Sørensen Arkæolog Mikael H. Nielsen Amatørarkæologer

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af Mølstrup Kommune

**Om bygherrerapporter**

Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.<sup>1</sup>

Viborg Stiftsmuseum har besluttet at udgive museets bygherrerapporter i en fortløbende serie. Bygherrerapporter kan købes ved henvendelse til museet.

Liste over Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen

---

<sup>1</sup> Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed



